

HILVERSUMS HISTORIE

ZO MAAR EEN GESCHIEDENIS UIT HET DORP
of hoe bouwland industrieterrein werd

door P. Timmer

Het is al enige tijd geleden dat ik voor het archief van 'Albertus Perk' in dank een aantal akten, documenten en vergeelde foto's mocht ontvangen van de heer H.A. Hermans uit Hilversum.

Naar aanleiding daarvan en bij een gesprek met de heer Hermans kwam een stukje Hilversumse historie uit het laatste kwart van de vorige eeuw tot leven, dat ik interessant genoeg vond om voor u op te schrijven.

Zo maar een verhaal van alledag, uit die tijd. Zo maar een geschiedenis uit het dorp Hilversum.

Een openbare verkoping

Het is dinsdag, 3 december 1872. Op die dag houdt notaris K.J. Perk, kleinzoon en opvolger in het ambt van Albertus Perk, een publieke verkoping van een stuk bouwland met houtwal gelegen aan de westzijde van de Laardergrindweg onder Hilversum.

De kooplustigen hebben zich verzameld in de zaal van het logement 'De Gouden Leeuw' van de weduwe van Veersen aan het Veeneinde.

Die van buiten het dorp zullen per diligence van Buwalda of per schuit via de Gooische Vaart zijn gekomen, want de spoorverbinding met stoomtractie was nog niet klaar en de tramlijn die de Gooise dorpen vanuit Amsterdam bereikbaar zou maken, zou eerst tien jaar later worden aangelegd.

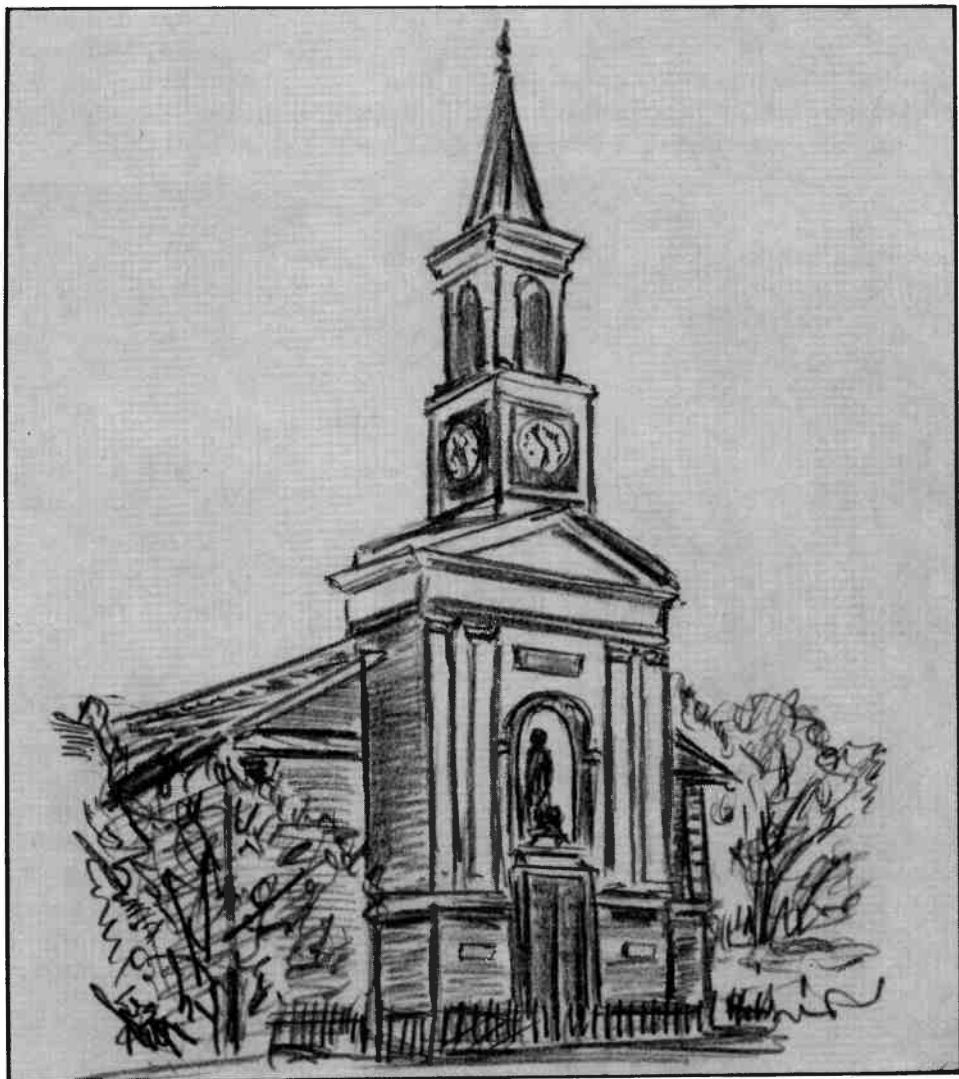

De gasten van 'De Gouden Leeuw' hebben nog uitzicht op een Sint Vituskerk die gebouwd was in het jaar 1786 en in het jaar van het herstel der bisschoppelijke hiërarchie (1853) een gevel en toren in 'Waterstaats' stijl kreeg met in de halfronde nis een houten grijsgeschilderd beeld van de patroonheilige St. Vitus met een leeuw aan de voeten. Dit beeld staat nu in de doopkapel van de huidige kerk.

Terug naar de openbare verkoping van Notaris Perk. Omdat op 28 juni 1872 de ongehuwde tante Jacoba Smorenborg te Hilversum is overleden, besluiten de erven om het bouwland aan de Laardergrindweg, dat zij met haar zus Jaantje in eigendom had, ten gelde te brengen.

Het bouwlandje met kadasternummer 626, 627 en 628, groot 92 are en 70 centiare is nog verpacht tot het najaar van 1884 voor de som van twintig gulden aan een aangetrouwd familielid Cornelis de Ruyter.

De verkoping begint. Jan Reyn Jzn. een tapijtfabrikant uit de Kerkstraat doet het hoogste bod: f 770,-- voor die

Voormalige Vituskerk aan het Veeneind met het zadeldak van 1786 en de gevel met toren uit 1853.

92 vierkante meter! Zou hij met een vooruitziende blik zijn met stoomkracht gedreven tapijtfabriek willen verplaatsen? Het zou dan de eerste industrie worden buiten het dorp aan de landweg naar Laren (ter hoogte van de huidige kruising met de Jan van der Heydenstraat).

Een nieuwe eigenaar

De Laardergrindweg is in die tijd 2220 el lang (ca. $1\frac{1}{2}$ km) met grint bedekt en 4 meter breed alvorens de weg overgaat in een zandpad naar Laren. Het is een eenzame lange weg en

direct achter de Drift strekt zich de onafzienbare heide uit. Het dorp Hilversum begint pas bij de Groest!

Omdat het een veiling is met opbod en afslag moet onze Jan Reyn nog gaan afmijnen. Er wordt gemijnd op honderd gulden en zo komt het lapje bouwgrond met houtwal van de zusjes Smorenburg in eigendom van de fabrikant-diamantslijper W.Hz. Brouwer uit Hilversum voor de somma van f 870,-- en dient hij jaarlijks de grondlasten van een gulden en vijf cent te betalen.

Jaantje verkrijgt de helft met eenvijfde deel en is bij afrekening f 442,-- rijker die zij meeneemt naar haar woonplaats Osdorp, gemeente Sloten alwaar zij als weduwe van de landbouwer Jan Mijnders woont. En de andere vier erfgenamen ontvangen elk f 72,40. Het zijn de vier minderjarige kinderen van de overleden ouders Klaas Andriessen en Teuntje de Ruyter; in Hilversum. Jannetje de Ruyter, de weduwe van de landbouwer Cornelis Splint in Hilversum en tenslotte de vier minderjarige kinderen van de weduwnaar Jan Puyk, paardekoopster in Hilversum die getrouwd was met ene Geertruida de Ruyter.

De grond krijgt bebouwing

Al deze mensen zullen er wel geen flauw idee van hebben gehad dat toen het dorp in 1874 met het spoorwegnet zou worden verbonden de bevolking van Hilversum zo snel zou uitgroeien en dat het akkerlandje van tante kwam te liggen in een wijk die in de volksmond tot op vandaag "over het spoor" zou worden genoemd. Want omstreeks 1874 woonden er 7500 mensen in het dorp waarvan er tweehonderd aan de overzijde van de spoorweg woonden. Een halve eeuw later was de bevolking in de wijk "over het spoor" al toegenomen tot eenderde van geheel Hilversum.

Eén van de eerste fabriekjes aan die Laardergrindweg (later Laarderweg en om verwarring met de Naarderweg te voorkomen na de laatste oorlog omgedoopt tot Larenseweg) was de ijzergieterij van de firma Taphorn, die later door de heer J. Ensink werd overgenomen.

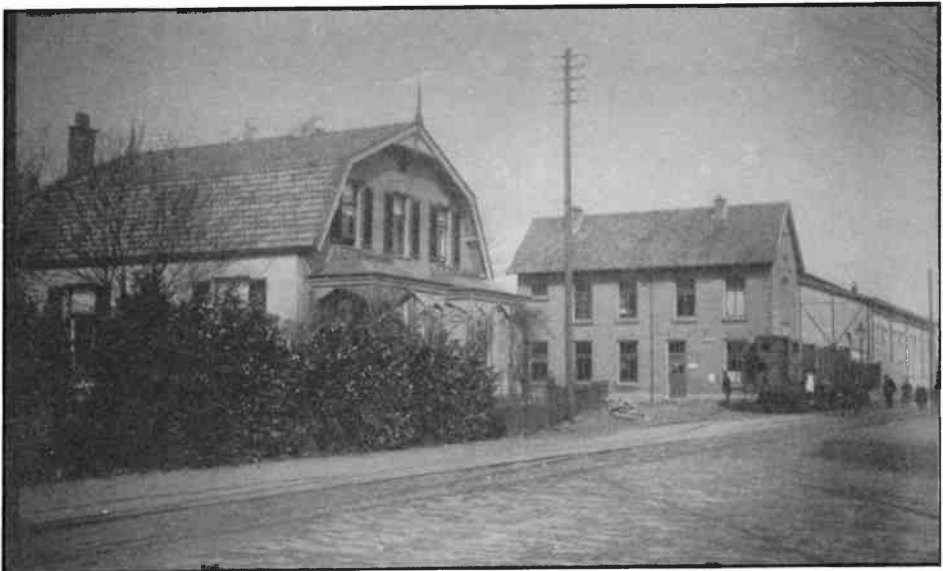
De heer Ensink koopt er in 1880 het stukje bouwland bij van onze W.Hz. Brouwer en gaat zijn ijzergieterij in het jaar 1889 op deze en de naastgelegen grond uitbreiden met een woonhuis en een fabrieksloods. Het woonhuis langs de Laarderweg gebouwd naar een type dat elders in Hilversum veel voorkomt - voorgevel met twee serres en daartussen de voordeur en een brede daklijst - heeft een voornaam uiterlijk. In dat woonhuis had de heer Ensink ook zijn kantoor.

..... en rail-verbinding

En wat gebeurt er! Langs het terrein van Ensink worden in het jaar 1881 tramrails gelegd, eigendom van de N.V. Exploitatie-maatschappij 'De Gooische Stoomtram', gevestigd te Watergraafsmeer en met als voortvarend directeur Cornelis Bok, civiel ingenieur te Den Haag. De maatschappij werkte met een vooruitziende blik; bij de aanleg van de rails werd een spoorbreedte aangehouden, die gelijk was aan die van de spoorwegen.

Toen de ondernemende fabrikant Ensink de tramlijn pal langs zijn terrein aangelegd zag liet hij onmiddellijk een wissel met zijspoor aanleggen op zijn grond dat op de fabrieksloods aansloot.

Zo was de fabriek van Ensink direct per rail verbonden met het goederen station van Hilversum. Cokes voor de stoomketels en de broodjes gietijzer voor de smeltoven werden aan huis bezorgd en ook het vervoer van de zware gietijzeren produkten bestemd voor buiten het Gooi verliep via deze tram- en spoorlijn.

Woonhuis, kantoorgebouw en fabriek van Ensink & Co. De tramwagens staan op het zijspoor dat Ensink liet aanleggen.

Het braakliggende terrein tegenover de fabriek behoorde tot het privé bezit van de familie Riep en grensde aan de verffabriek Ripolin, waarvan de heer Riep oprichter en directeur was.

Even verder kocht de Nederlandsche Seintoestellenfabriek in het jaar 1918 6 ha bouwland aan de Jan van der Heydenstraat en bouwde daarop een fabriek die in het jaar 1921 in

bedrijf is genomen. Er waren 80 personen werkzaam. Tot die tijd was de Nederlandsche Seintoestellenfabriek gevestigd in een pand aan de Groest naast het fabriekershuis Groest 106. Toen waren daar 40 personen werkzaam.

En zo werd het kruispunt Laarderweg - Jan van der Heydenstraat een centrum van industriële bedrijvigheid, en de jongeman die op de foto vlak vóór of op de rails staat zou niet kunnen bedenken dat deze industrialisatie zo snel en expansief verder is gegaan. Huizen werden gebouwd, straten aangelegd, fabrieken uitgebreid.

Een deel van het Ensink-complex. Rechts de machinehal, een gebouw dat in de jaren 1908-1910 dienst deed als expositieruimte voor een mijnbouw-tentoonstelling in Duitsland. Het werd door Ensink aangekocht en overgeplaatst en zo kreeg Hilversum zijn eerste expo-hal!

Geheel links het kantoorgebouw van Ensink. Het langgerekte gebouw in het midden - zo op het oog een boerderij - is het magazijn van de fabriek.

Nog meer bedrijvigheid

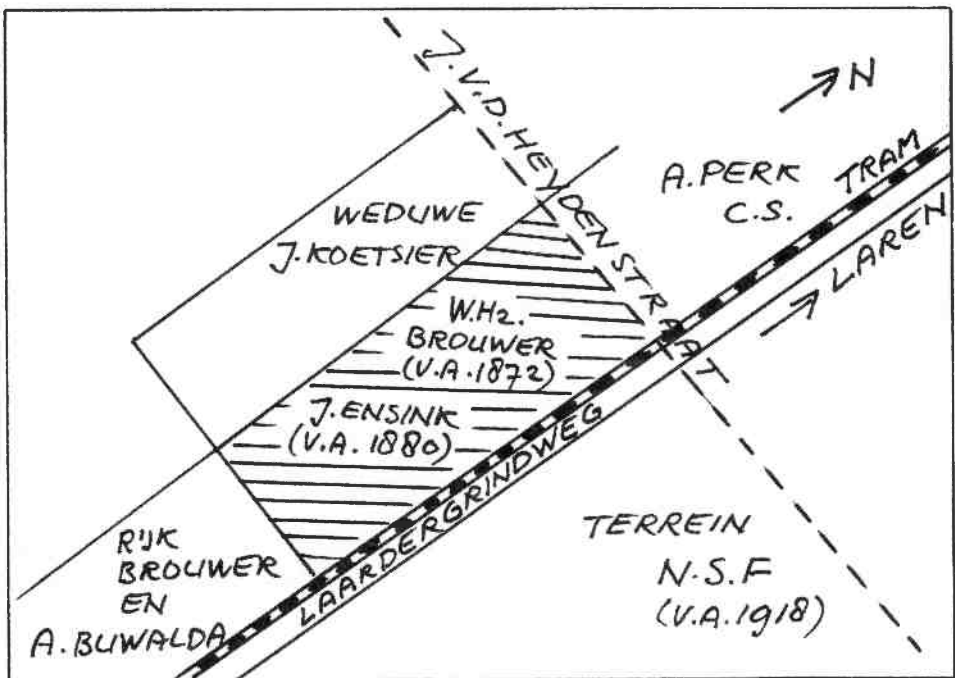
Ensink is een vooruitstrevend man. De Gooi- en Eemlander van 11 januari 1896 meldt onder de kop 'Goed nieuws voor 50 Hilversummers' dat de Heeren Ensink & Co. Hilversumsche IJzergieterij hunne 50 werklieden geheel voor eigen rekening hebben verzekerd tegen invaliditeit en ongelukken. Bij algehele invaliditeit ontvangt de verzekerde 1000 maal het dagloon, bij gedeeltelijke 500 maal het dagloon.

Na Ensink kwamen er in het eerste kwart van deze eeuw nog vele andere bedrijven die aan enkele duizenden mensen werk gaf. Aan de Laarderweg vestigde zich de verffabriek Le

Ripolin, leverancier van verfstoffen voor de weverijen; de sigarenfabriek van Oenen en Mansen in 1904; de rijtuigfabriek Jacob Bokhorst; de chocola- en suikerwerkenfabriek Splendid in 1922; een plateelfabriek ca. 1920.

En dan te bedenken dat de Laarderweg in 1890 niet verder bebouwd was dan tot onze ijzergieterij. De mensen die aan de Laarderweg voor het eerst op 15 april 1882 de stoomtram - dat helse maschien - voorbij zagen stomen zullen hun hoofden wel geschud hebben over al die voortgaande techniek. Luid bellend en fluitend stoomt de 'koffiemolen' van Laren naar het Hilversumse spoorstation. Vele jonge mensen trokken vanuit Laren naar Hilversum waar zij als bouwvakkers en wevers meer geld verdienden. Tegen de voerman van de paarden-omnibus, zo vertelt een chroniquer uit die dagen, riepen ze: "Zet die haverbeesten maar op stal!"

Bouwland met houtwal daar aan die weg heeft zo binnen een tiental jaren snel plaats gemaakt voor industrie en verkeer.

Situatieschets van de bouwlandpercelen aan de Laardergrindweg rond 1880. Ter hoogte van het land van Perk c.s. is later de Jan van der Heydenstraat aangelegd.

Ook nog paard en wagen

Toch maakte Ensink voor het vervoer van de gietijzeren produkten ook nog gebruik van paard en wagen als de

vrachtjes direct bij zijn cliënten aan huis bezorgd moesten worden.

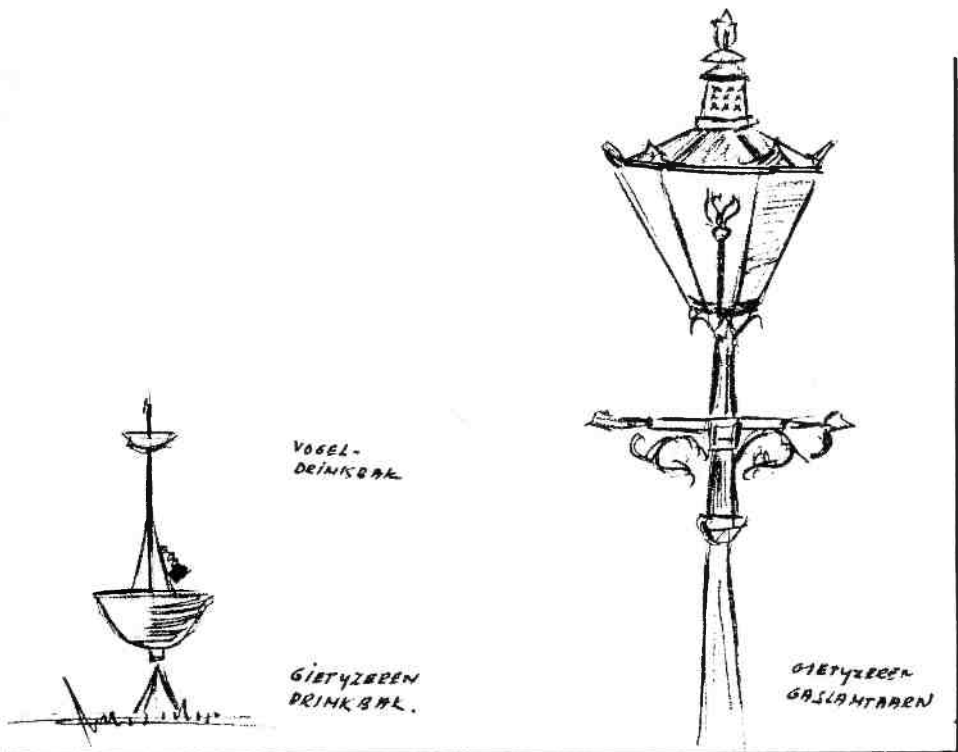
In het jaar 1909 heeft de heer Ensink een trekpaard verzekerd; om precies te zijn schrijft de polis dat het een ruïn was van een Belgisch/Gelders ras met een donkerbruine vacht en een druipkol; acht jaren oud en met een verzekerde waarde van vierhonderd gulden. Ensink betaalde daarvoor een jaarpremie van f 5,33. En ook in 1911 was dat paard nog in dienst toen het opnieuw is gewaardeerd.

De voerman van Ensink was een plichtgetrouw man die paard en wagen over de Gooise wegen leidde om de ijzerprodukten uit de fabriek af te leveren. Als hij een rit in de richting Laren had gaf Ensink hem gepast tolgeld mee voor Nelletje Splint de tolgaardster bij het Sint Janskerkhof.

Zo vertelde de heer Hermans mij dat onze voerman niet altijd de verleiding kon weerstaan om zijn tolgeld om te zetten in een borrel. Na zo'n uitspatting restte de goede man dan niets anders dan over de heipaden verder te rijden. Zo'n omweg had hem nimmer wroeging gegeven; maar het gebeurde toch eens dat na het verbrassen van zijn tolgeld de omweg over een droog en mul geworden heipad werd gemaakt en zijn zwaarbeladen kar in het zand muurvast kwam te zitten. Niemand en niets kon helpen en zo moest de berouwvolle voerman lopend terug naar de Laarderweg om Ensink toch iets anders mee te delen dan dat de tolboom van Nelletje niet meer open kon!

Nelletje Splint bij de tolboom aan de Laardergrindweg (+ 1908).

Het gaat Ensink voor de wind

In de jaren na 1890 hadden gietijzeren elementen voor de bouw van hallen (overkappingen, pilasters) grote toepassingsmogelijkheden. Ook stationsoverkappingen bestonden uit gietijzeren elementen.

In de villabouw vond gietijzer toepassing in de ronde ijzeren sierramen in bovengevels; in hekwerken en veranda-uitbouw. En bij de bouw van stallen werd eveneens veel gebruik gemaakt van de halfronde stalramen.

Ensink construeerde en maakte al deze produkten, evenals de gietijzeren lantaarnpalen, waarin dan het merk: Hilversumsche ijzergieterij Ensink werd gedrukt. Deze lantaarnpalen hebben ook in Hilversum nog lange tijd dienst gedaan. Een voorbeeld van zo'n lantaarn is nog juist te zien op de afbeelding van pagina 2 naast 'De Gouden Leeuw'.

Ouderen onder U herinneren zich nog wel de gietijzeren drinkbakken voor paarden (en voerman!) waarvan Ensink er tussen de jaren 1900 en 1914 vele heeft gemaakt. Op de hoek van de Bussumergrintweg heeft zo'n drinkbak nog lange tijd gestaan. Het was een ronde ijzeren kuip op drie of vier poten, in de bak was een ijzeren staander die aan de bovenkant nog een kleiner drinkbakje hield voor de vogels. En aan een ketting hing een mok voor de voerman of de dorstige wandelaar.

Tribunes, zwembaden en pijpketel;

In het jaar 1906 werd door Ensink voor de paarden-renbaan een ijzeren tribune vervaardigd, die een lengte had van ruim 100 meter. De renbaan stond bij het landgoed Kruijsbergen vóór Bantam in Bussum.

Omstreeks 1920 construeerde en installeerde Ensink zelfs een groot gietijzeren zwembad met golfslag voor een opdrachtgever die woonde op een bosterrein aan de Hilversumse Utrechtseweg. Van deze in die tijd nogal gedurfde constructie zijn wat foto's in ons archief bewaard, die helaas niet scherp genoeg zijn om af te drukken.

Kruising van de Laarderweg (geen grindweg meer) met de Jan van der Heydenstraat. Links de machinewerkplaats van Ensink met daarvoor de ijskar van Haverlag. (foto Miché)

In de vooroorlogse jaren 1937/1938 ontwerpt Ensink een aardappel-stoommachine. Het was een verrijdbare pijpketel met een houten ton. Later werd een ijzeren ton gebruikt. De aardappel-stoommachine werd geleverd aan landbouwbedrijven en was bestemd om op het land afgekeurde aardappel-oogsten tot pulp te koken. De pulp werd daarna in kuilen gestort, aangelopen en afgedekt en diende later als wintervoeding voor het vee. Het betrof hier vooral de aardappelvelden die door de inundatie-werken onder water waren gekomen waardoor de oogst ongeschikt voor consumptie was geworden. Aan de constructie werd meegewerkt door de Hogere Landbouwschool in Wageningen. De ketels werden ter plaatse van de aardappelvelden gestookt met turf of kolen.

Na het bombardement van Rotterdam in 1940 waren het militairen, toegevoegd aan het Rijksbureau voor voedselvoorziening in oorlogstijd, die aan Ensink de opdracht gaven om razendsnel de aardappelstoommachines om te bouwen

De aardappel-stoommachine voor het maken van veevoer die door Ensink werd gefabriceerd en die in het begin van de oorlog werd omgebouwd om te worden gebruikt in de gaarkeukens.

tot kooktoestellen voor gaarkeukens voor het Nederlandse volk. De ketels werden daartoe vertind.

Na de oorlogsjaren heeft Ensink nog steeds op hetzelfde terrein in Hilversum het bedrijf uitgeoefend. Toen werd vooral apparatuur gemaakt voor de chemische en farmaceutische industrie, zoals vaccin-apparatuur ter bestrijding van mond- en klauwzeer met een export naar vele landen.

Ook werden fruitpersen gemaakt (ten behoeve van cider-productie) vooral met uitvoer naar Engeland.

In het jaar 1960 traden Klaas Ensink, zoon van de oprichter en de heer Ir. W.J.M. Heslenfeld, beiden directeur, terug en werden opgevolgd door de heer H.J.N. van Santen en de heer Doornhof.

Eind van het jaar 1973 werd het bedrijf beëindigd; ruim 90 jaren was het in Hilversum werkzaam geweest, en als U zich het begin van dit ariktel nog herinnert, ontdekt U dat het lapje agrarische grond van tante Jacoba Smorenborg dat eind 1872 verkocht werd een honderdjarige geschiedenis inhoudt die ik U hier vertelde als zo maar een verhaal uit het dorp.

Het verhaal had niet tot doel om de industriële geschiedenis van het familiebedrijf Ensink in detail weer te geven. Ik vernam dat een kleinzoon van de oprichter, J. Ensink, Dr. Jaap Ensink, hoogleraar in Groningen, bezig is om het familiebedrijf nauwkeurig te beschrijven.

In 1974 werden octrooien en machines verkocht aan Verenigde Bedrijven Tankfabriek Kooiman te Geertruidenberg, die haar hoofdvestiging heeft in Papendrecht. De gieterij werd overgeheveld naar Hardinxveld en werkt thans nog onder de naam Versteeg en Ensink. Na de ontmanteling werden de fabrieksgebouwen afgebroken om op het lege terrein plaats te maken voor kantoor- en woningbouw.

Luchtfoto van het Ensink-complex op de hoek Laarderweg - Jan van der Heydenstraat. De foto is waarschijnlijk van kort na de oorlog. De trambaan werd nog sporadisch gebruikt om kort daarna te worden afgebroken.

Van de lijn van de Gooische Stoomtram van Hilversum naar Amsterdam-Watergraafsmeer werd door de firma Ensink dankbaar gebruik gemaakt voor de aanvoervan grondstoffen ende afvoer van eindprodukten. Deze foto van de stoomtram in Laren is genomen vanuit de richting Blaricum.

Verantwoording van de in dit artikel gebruikte afbeeldingen:

pagina 70, 81: collectie Goois Museum
pagina 71: tekening P. Pauwels
pagina 72, 78: tekeningen van P. Timmer
pagina 74, 75, 80: archief "Albertus Perk"
pagina 77, 82: collectie Kuler
pagina 79: collectie Miché

